

ארץ אוכלת יושביה

"תרגילים בעברית שימושית" לפגיס ו"שירת הסטיקר" לגרוסמן¹

עדיה מנדלסון מעוז

מאיר ויזלטיר / בעד ונגד

אי אפשר לסבול שירה פוליטית: העמדה האזרחית או הנבואית הזאת

(למה יטרח אזרח לשבור שורות בדבר?)

או אירוניה של אירוני נייר נגד פלדה וזכוכית משורינת ושעטת הפילים

של ציבור הבוחרים והנבחרים:

(מאוס ההדר של חצי במבוק נגד מטוסים מנמיכי טוס)

או, כאמור, העמדה הנבואית הזאת:

הדיבור מן הבטן, מן ההיסטוריה, ההמשלות הקלות, אמיתות,

הצעות גאולה. שקט,

שקט שיהיה פה –

ילך המשורר אצל "קולו הפנימי", יצותת לטבורו,

יחלום על אביו ואמו,

או יצייר את היונים על הגג של השכן –

רחוב בעיר, בית ברחוב

חדר בבית פנימה, קליפת פרי על השולחן

מתייבשת לאט

לאט.

כשאהרון שבתאי כותב במ אמרו "הערות של שירה ופוליטיקה" (2003), כי "תובנה מוסרית מחייבת לאמץ עמדה ברורה ומתעמתת" ולכן חייבת להסיר את השיח של המורכבות, גם אני מוצאת את עצמי באותו מקום שבו אי אפשר לסבול שירה פוליטית. אותו מקום שבו השירה הפוליטית חסרת כל משמעות, השפעה או

¹ המאמר מבוסס על דברים שנשאתי בכנס NAPH 2005, שהתקיים בסטנפורד, קליפורניה, בחודש יוני.

גאולה, אותו מקום שבו היא מאמצת רטוריקה קבועה והופכת שטוחה ומניפסטית². אבל, מאחר שאת שירו של ויזלטיר כנגד השירה הפוליטית אפשר לראות כהזמנה לכתיבת שירה פוליטית יותר מאשר כבקשת השתיקה – כנסיון לחקור ולמצוא דרכים חדשות לביטוי, יותר מאשר כערעור כח היצירה ומשמעותה, אני מבקשת לזהות, לא את הנקודה שבה אי אפשר לסבול שירה פוליטית, אלא את המקום שבו אפשר וצריך לסבול את השירה הפוליטית, ואולי אף להפיק הנאה ממנה.

במאמר זה אני מבקשת להציג שני שירים שנכתבו בזמנים שונים, והם בעלי מעמד קאנוני שונה – "תרגילים בעברית שימושית" מאת דן פגיס ו"שירת הסטיקר", פיזמון מאת דוד גרוסמן בביצוע הדג נחש. באמצעות עיון בשני הטקסטים והשוואה ביניהם, אבקש להדגים כיצד יכולה השירה הפוליטית לאמץ לעצמה דרך ביטוי העוקפת את צרכי הפירסום הדחוף של השירים, איננה כורכת אותם עם אירוע אקטואלי קונקרטי, זהירה ומתונה בשפתה ובסגנונה מחד גיסא, אך בעלת עוצמה וטווח ביקורתי רחב מאידך גיסא. במאמר אחשוף כיצד מבצעים הטקסטים הזרה לשונית השוברת את ההרגליות של השפה, ומתוך כך את ההרגליות של המציאות, וחושפת את השבר ואת הטראומה של המצב הפוליטי בארץ.

ב 1977 כתב דן פגיס, את שירו "תרגילים בעברית שימושית"³, שיר העוסק, לכאורה, בתרגול של פעולות דקדוקיות, אך למעשה, בונה טקסט מחאתי, המבקר את השיח התרבותי-חברתי בארץ. כרבע מאה לאחר מכן, בעומק האינתיפדה השנייה, כותב דוד גרוסמן את "שירת הסטיקר", פיזמון שהוא קולאז של ססמאות שהודפסו על סטיקרים, ומבקש אף הוא לצאת כנגד תרבות של שנאה והרג. במאמרי אראה, כיצד, על אף ההבדלים הדוריים והסגנוניים בין שני הטקסטים, ומעמדם הקאנוני השונה, לשניהם הכוח להציג נכוחה את המרחב הלשוני ואת האופן שבו הוא מעצב את המרחב הפוליטי.

הרצחה וגם ירשת

עיון קפדני במוטו לשירו של דן פגיס "תרגילים בעברית שימושית" עשוי לחשוף את תמצית הפואטיקה החבויה בטקסט זה. המוטו כולל שתי שורות: בראשונה שני משפטי שאלה "השלום לך? הרצחה וגם ירשת?" ובשורה השנייה, בסוגריים, מופיעה הגדרה "דוגמה למשפטי שאלה בספר דקדוק". במבט ראשון עולה דיסוננס חריף בין שני משפטי השאלה הנראים שונים מהותית זה מזה. הראשון הוא משפט לכ אורה תמים, המבקש

² בעניין זה ראו מאמרה של יהודית כפרי (1984). כפרי מציגה את האופי של השירה הפוליטית בעקבות מלחמת לבנון. לטענתה חלק מהמשוררים וויתרו על תהליכים של עיבוד, ליטוש ובחינה מחודשת של יצירתם בשל הרצון בפרסום מהיר, רלוונטי ואקטואלי של מחאתם.

³ תרגילים בעברית שימושית הופיע לראשונה בסימן קריאה 9 ב 1979. הודפס במילים נרדפות תל-אביב תשמ"ב כשיר הראשון. כמו כן הופיע באסופה "ואין תכלה לקראבות ולהרג", שירה פוליטית על מלחמת לבנון בפרק הראשון שמציג שירים מלפני המלחמה.

לדרוש בשלום מישהו ; השני משפט של שאלה רטורית , תוכחתית, המוכרת לנו מספר מלכים , שם כווננו הדברים אל אחאב לאחר רצח נבות היזרעאלי (מלכים א', כ"א, י"ט). שתי השאלות, המובאות אל הקורא ברצף, נראות כלא מתאימות זו לזו כלל , ועם זאת השורה השניה מכתובה עליהן שוויון ערך , שכן שתי השאלות הן דוגמאות למשפטי שאלה . ואולם, במבט שני, מתברר כי גם הביטוי "השלום לך" איננו חף ממשמעות שלילית. גם "שלום לך" מופיע במקרא, למשל במלכים ב', פרק ט', בפרק גדוש רציחות (יהוא רוצח את יורם מלך ישראל, ובין הנרצחים גם אחזיה מלך יהודה וגם איזבל). כך מוסרת החיוביות, והנטרליות גם מן המשפט הראשון . אפשר לכן לראות, כי כבר במוטו, נוצר מתח, שייבנה לאורך כל השיר, בין הקוטב **הדקדוקי** (משפט השאלה) לקוטב **הסמנטי** – המשמעותי קיומי (האם ראוי לרשת אדם שנרצח)⁴.

הסיטואציה הבדייונית שנבנית בשיר היא שיעור בלשון העברית. הנמען הוא תלמיד. המורה נכנס לכיתה בבית הראשון, ומיד פותח בשיעור . מילותיו הראשונות הן מילות שלום , הנתפסות כברכה, ולאחריהם אמירה מפורשת על אופי הזמנים בשפה העברית. האמירה ביחס להווה בשפה העברית, מפנה את הקורא אל התחתית הכפולה של השיר, כפי שכינה זאת ידידיה פלס (1984; 210), ומעמידה שאלה שתלווה את השיר מתחילתו ועד סופו – היכן הוא ההווה. העדר ההווה עומד להתברר כעניין סמפטומטי, שקשור לאידיאולוגיה שבה יש יניקה מהעבר וציפיה לעתיד, כאשר בהווה משולם בדרך כלל המחיר היקר ביותר, מחיר הדמים.

כמו במוטו של השיר, גם בבית השני, אנחנו מתחברים אל המקרא, בפניה של פגיס אל דברי המרגלים בספר במדבר, אשר מתארים את ארץ יש ראל כ"ארץ אוכלת יושביה". אלא שבשורה השניה מופיע ההסבר – אכזריותה של הארץ היא פרי מעשיהם של בני אדם. אוהביה של ארץ ישראל הם רבים, ואהבתם רבה כל כך עד כי "אוהביה אוכלים את אוהביה". בהופכנו את המשפט לעתיד, הרי לפנינו נבואת חורבן, כמעט בסגנון של חורבן בית המקדש – אוהביה עתידים להמשיך לאכול את אוהביה. הפעולה הדקדוקית בסוף הבית מובילה לא לייצוג ההווה והצגת הנורמות הקיימות, אלא גם לבריאה של העתיד, באותה רוח רעה.

עקרון שוויון הערך מופיע גם בבית השלישי, מול שני ביטויים שונים זה מזה בתכלית – הראשון מבוסס על ציטטה מקראית "ארץ זבת חלב ודבש" והשני, מכיל שפת יומיום "מסור להם ד"ש". קודם לכן, התבשרנו כי אוהבי הארץ המובטחת אוכלים את אוהביה, כעת מתברר שגם נופך הקדושה סביב ארץ ישראל והעם הנבחר מוטל בספק, משפגיס בוחר להטות את הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש" ברבים. בהנחה כי קיימות "ארצות זבות חלב ודבש", אין זאת אלא, שארץ ישראל איננה ארץ יחידה לעם מיוחד . ואולי, ארצות אלה הן בעצם ארצות שמעבר לים. הבית חותם בשאלה "מה חדש". כמו בבית הקודם, גם כאן, מתרשת פניה אל העתיד, שאיננו מבשר שינוי.

⁴ בעניין זה ראו את מאמרה של למברגר דורית.

בבית הרביעי מצויה תמצית ארס פואטית, בדבר החובה לומר, וחוסר היכולת לומר, או חוסר היכולת להשפיע – בין אם יבחר לדבר ובין אם לאו, התוצאה אותה תוצאה. מקור המשפט: אימרה תלמודית, מסכת בבא בתרא, פ"ט, ולאחר מכן בפיוטו של ר' אפרים מבונא, שקונן על הטבח בבלויי ש בזמן מסעי הצלב ב 1171, כותרת הפיוט היא "למי אוי למי אבוי" והפייטן מתאר את המצב הנורא של בני עירו לאחר הטבת ⁵

מנקודה זו בשיר מתפתח השיר למחול של מוות. החיבור הקצר מתאר טיול בין בתי קברות, בשיחון מתברר כי הילד הוא של האבא, והאבא הוא "הזר השני משמאל". השאלה "של מי אתה ילד", מקבלת תשובה שונה מהתשובה שעולה מספרו של ברטוב בעל השם הזהה (1970). בבית השמיני מופיע שיאו של המתח בין הקוטב הדיקדוקי לקוטב המשמעות, דרך השימוש ב ספר הדקדוק "ודייק" – כאן המורה דורש דיוק מן התלמיד, וממיר את הביטוי "זה היה לחינם" (המתייחס למות האב) בביטוי "לשוא". המוות בבתיים אלה, וחוסר התו חלת שלו, מובילים בבית התשיעי, תוך הכרת השמות הנרדפים, לביטוי קלון ובושה, ובבית העשירי לשורה של ניבים, אשר מרמזים כי משהו רקוב, ולא מממלכת דנמרק, אלא כאן, בסביבה שלנו, בין בתי הקברות. הבית העשירי חותם בשורות המוטו, אשר במיקומן המאוחר בשיר, כבר מקבלות את מלא המשמעות האינטרטקסטואלית שלהן.

בסיומו של השיר, חוזר צמד המילים "שלום, שלום". צמד המילים נתפס בתחילה בשיר כמילות ברכה, ואילו כאן, נדרש התלמיד להבדיל ביניהן: האם מדובר בשלום לציון ברכה בעת מפגש או בעת פרדה, או אולי מדובר בשלום בין עמים או בקרב העם (peace), ואולי לפנינו איזכור של האמירה "שלום שלום ואין שלום", מירמיהו ו. ⁶ אין ספק כי כל המשמעויות, מוחזקות בשורות הסיום של השיר, וקריאה ופרשנות שלהם, היא בסופו של דבר, בעיני המתבונן.

השיר של פגיס מתאר שיעור בעברית ודרכו בונה מרחב ייחודי למשחקי שפה שונים של התרבות היהודית לדורותיה: התנ"ך, התלמוד, הפיוט העברי והעברית המודרנית. לפי ויטגנשטיין, המשמעות של המילה היא השימוש בה בלשון – ולכן הוא מציע לחזור למשחק השפה המקורי שבו הביטוי שאותו אנחנו מבקשים להבין נוצר (למברגר, 2004). התמרון בין משחקי השפה השונים, והשימוש המינורי והכאילו אגבי בלשון בונה בשיר שעשוע אינטלקטואלי מחד, אך גם יוצר, בו זמנית, תמונה מזעזעת ואבסורדית מאידך. ההווה, ללא עבר וללא עתיד הוא המוות. המוות זרוע בשיר אבל תמיד מובלע בעניין דקדוקי כלשהו, ולכן נתפס רק במחשבה שניה. זוהי ארץ בה אנשים אוכלים זה את זה. ואם, כמו שהוא מציע, נהפוך את הכל לעתיד, כנראה שגם שם

⁵ כך כותב הפייטן: אוי לי אם אומרה ואהרהר על חוצבי / אוי לי אם לא אומרה מהסיח דאגת ליבי.
⁶ "ומנביא ועד כהן כולו עושה שקר. וירפאו את שבר עמי על נקלה, לומר שלום, שלום – ואין שלום. הובישו כי תועבה עשו, גם בוש לא יבושו גם הכלים לא ידעו'וכן יפלו הנופלים בעת פקודתם יכשלו, אמר ה' (ירמיהו ו 13-15).

לא מצויה נחמה. הטקסטים הקדמוניים, שנוכסו על ידי התרבות הלאומית, כדי לבנות את עצמה, כדי לתרץ את מעשיה ולבנות מיתוס לאומי חדש⁷, מוצגים בשיר באופן לקוני, שגרתי ומובן מאליו. כך פגיס חושף את שקריותו של השיח התרבותי חברתי, דרך הסתירה העמוקה בין האופן שבו "מדברים על הדברים" לבין משמעותם.

זנדבנק טען כי כתיבתו זו של פגיס, מעידה על הרצון ל"ריסון מתמשך של הרגש על ידי האינטלקט". פגיס בוחר להטיל תבניות הגיון על הרגש, כדי לייצב את סערת הרגשות. וזאת, הוא עושה על ידי הומור, התחכמות, ומשחקי חידה. לכן, הוא איננו מדבר על החיים עצמם, על השכול, העל השנאות ועל האהבות, אלא מעדיף להתייחס אל עניינים אלה דרך הפורמט הדקדוקי, שהוא נקי, צורני, מרוחק, ומאופק⁸.

אולם, הבחירה של פגיס בסטרוקטורה של שיעור העברית, איננה בחירה רגשית בלבד, המונחית על ידי אישיותו של היוצר. שירו של פגיס איננו מדבר על החיים עצמם משום שהוא אינו מבקש להציג את הדברים עצמם. הוא מבקש לחקור את אופיו של השיח, את אופיים של הייצוגים הלשוניים המקובלים, הוא מבקש לחשוף את הזיוף שלהם, שהוא הזיוף שמציע השיח ההגמוני. אם נניח, בעקבות בנדיקט אנדרסון, כי "המדינה מנהלת מערכה היסטורית וגרפית שיטתית" (1999; 234), בעיקר דרך סמלים כגון מצבות זיכרון וקברים של חיילים, הרי שחשיפת אותו הזיוף, היא היא הפעולה הביקורתית היסודית.

בשנת 1977, שנת כתיבת "תרגילים בעברית שימושית" עלה בגין לשלטון ובשפתו המליצית, רוויית מילים מקראיות ופאתוס, עמד מול האומה כולה, בנאומים מלאי השראה. פגיס מפרק את הביטויים המקראיים, המליציים, המדברים גבוהה גבוהה מעל אנשים קטנים וחושף את הרטוריקה המניפוליטיבית שלהם.

25 שנה מאוחר יותר, בהווה זרוע מוות גם כן, כותב גרוסמן את "שירת הסטיקר". גם לפני עומדת השפה העברית המשמשת לייצוג ולהצגה של המתרחש, המהווה כלי בידי בעלי הכוח, כדי לכפות על הדברים משמעות אידיאולוגית. אבל, אין זאת שפת הנאומים המליצית של בגין. ב 2002 קשה לומר שהשיח מרפרר אל המקורות היהודיים, שיש בו פאתוס או שפה עשירה. בלב החברה הצרכנית, הרב ערוצית, "הזפזופ" לא יכול לאפשר לנבחרי הציבור להשמיע את דבריהם באריכות ובעומק, ואלה ממירים אותם בסממאות – קצרות, קולעות, משעשעות, גימיקיות. "שירת הסטיקר" כמו "תרגילים בעברית שימושית" מבקש לחשוף את הזיוף ויוצר פעולה ביקורתית הדומה במהותה למה שייצר פגיס. כמו בשירו של פגיס, גם בשיר זה נוצר קולאז

⁷על כך ראו: אופניימר, 2004; 318.

⁸ ראו רשימתו של כרמי, ט. עם הכרת הסגנון הזה, אפשר להזכיר שנית את ויזלטר, בו פתחתי, שאף הוא נוקט על פי רוב בעמדה אנליטית, בחוסר מעורבות רגשית לכאורה ובהימנעות מעיסוק ישיר בקורבנות ובמתים. על ויזלטר, ראו אופנהיימר, 2004; 15-18.

עשיר אינטרטקסטואליות. אלא שהפעם, משחקי הלשון עוברים לזירה אחרת – מהספר הקדוש אל הרחוב, אל המכונית, אל פגוש המכונית ואל החלון – מיקומו החדש של השיח הישראלי העכשווי.

שירת הסטיקר⁹

השיר "שירת הסטיקר", או באנגלית The bumper sticker song, נכתב על ידי דוד גרוסמן, ב 2002, והוא כולל טקסטים של 54 סטיקרים בעלי מטען פוליטי או חברתי. את השיר אין להפריד מן הקונטקסט הפיזמונאי שלו, ולכן, הדיון צריך להתייחס גם אל הביצוע המוסיקלי שלו, ביצוע ראפ של להקת "הדג נחש".

כל מי שהתנייד בשנים האחרונות בישראל, חזה בתופעת הסטיקרים המודבקים על פגוש ה מכונית או על שימשת המכונית. במקרים רבים אפשר לראות כיצד הסטיקרים על הרכבים יוצרים קולאז של סלוגנים, שמצטרפים לשיח דינמי, שאפשר לקרוא לו, בעקבות הגר סלומון (Salamon, 2001), סוג של פוליטיקה עממית. השימוש בסטיקרים יוצר מדיום הבעה אלטרנטיבי, המציעה פרספקטיבה חדשה ביחס להתפתחויות הפוליטיות, בעידן של תקשורת המונים.

כדאי להקדים מילים על ההיסטוריה של תרבות הסטיקרים בישראל: הסטיקר הראשון שיש לו דוקומנטציה, היה של "שלום עכשיו", והוא עוצב בידי דוד טרקטקובר ב 1977. הסטיקר הזה נמצא עדיין בזמינות היום, למרות הזמן הרב שחלף מאז. הביטוי "מלחמת הסטיקרים" מתייחס אל שנות ה-90 ובפרט לאחר רצח רבין. הציבור המזועזע קיבל בידיים מושטות את נאום ההספד של נשיא ארצות הברית דאז, ביל קלינטון, שבחר לחתום את דבריו בעברית, במילים "שלום חבר". הסלוגן "שלום חבר" הפך מייד לסטיקר שביטא את הצער הקולקטיבי הקונצנזואלי פחות או יותר. קיומן של הבחירות מיד לאחר מכן, הוביל לגיבושה של מערכה שלמה של סטיקרים, הכוללים התפלמסות מילולית וגרפית בין הקטבים השונים בחברה הישראלית.

⁹ראו טקסט השיר בנספת.

שלום חבר 4.11.95

הכרה של הרקע התרבותי והחברתי מלמדת כי "מלחמת הסטיקרים" לא פרצה רק אודות לאקלים הפוליטי הסוער, ולמעורבות הגדולה של אנשים בארץ. העליה החדה בצריכה של תקשורת ההמונים, והמעבר לחברה רב ערוצית הגבירו את המודעות של הישראלים לאפשרויות חדשות שדרכם יכול הפרט להביע את דעתו בפני הציבור. הסטיקרים הם זולים להפקה ובדרך כלל מחולקים חינם. הם ממוקמים על הרכב, ומשתלבים היטב עם תרבות הנהיגה הכוחנית¹⁰.

הסטיקר הוא כמו מודעה שיווקית של מסר, ולכן יש בו חוקים: הסטיקר הוא כזה שנועד שיקראו בו, ולכן הוא צריך לכלול מילים בודדות, קצרות, כדי לתאר סיבוך פוליטי וחברתי. הוא צריך לדבר אל הקורא, ולכן מבוסס על תדמיות מקובלות. במטרה לפרש את המסר שלו, הקורא צריך לבצע סוג של משחק, לעיתים לזהות משמעויות שונות, תוך מודעות לאספקטים גרפיים, כגון הצבע, הפונט של המילה, הרקע של הסטיקר; ופואטיים, למשל קצב וחריזה, מצלול ומשחקי מילים. השדר של הסטיקר הוא לעולם לא רק אינפורמטיבי או הצהרתי, אלא בעל איכות אמוטיבית, הצלחתו תלויה באפקטיביות שלו, באופן שבו הוא נוגע בנו (Salamon, 2001; 277-278).

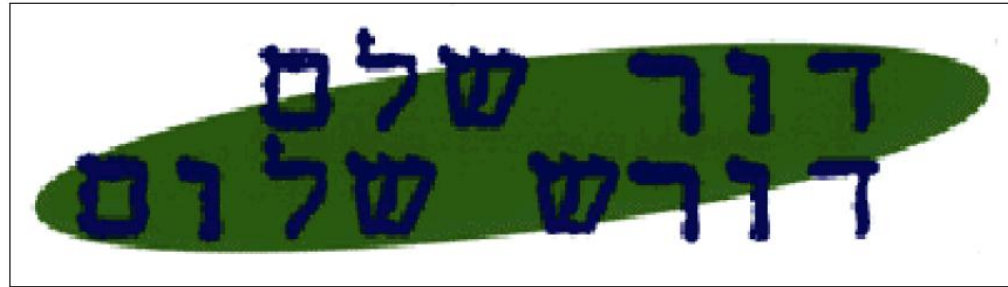
"שירת הסטיקר", קולאז הסטיקרים שחיבר דוד גרוסמן, מספר לנו על תרבות השיח העכשווית, על כוחה, על הרטוריקה שלה, וגם על הריקנות של מסריה.¹¹ השיר פותח בסטיקר "דור שלם דורש שלום", (שהוביל ליצירת התנועה דור שלום ולא להיפך). הסטיקר מציג משחק מילים ומצלול של האותיות ד, ר, ש. כמו רוב הסטיקרים הכוללים את המילה שלום, מופיעה מילה זו בפונט המקראי, כפי שהופיעה בסטיקר של "שלום עכשיו".

¹⁰ ראו מאמרה של Linda Renee Bloch, 2000, ובפרט עמוד 434, וכן אצל דבורה אולינסקי. הסטיקרים הפכו לכן, למשחק פופולרי עבור הנוסח בדרכים זיהוי מקורו של סטיקר, ודרכו הכרת האדם היושב לפניך במכונית, היא פעילות נפוצה בהמתנה לאור הירוק. השעשועים הלשוניים, המתחכמים, ההתפלמסות בין הסטיקרים, חיזקה את המדיום, והפכה אותו למכשיר בעל עוצמה בעיקר בקרב מי שמציג עמדה מתנגדת, ותהה זו ימנית כאשר השלטון שמאלי ושמאלית כאשר השלטון ימני. זאת ועוד, הסטיקרים לא זו בלבד שהפכו למייצגי אידיאולוגיות אלא גם ליוצרי מדיניות למשל, ביחסים של דת ומדינה, סטיקרים כגון: "אני מפרנס חרד", "עם אחד, גיוס אחד", "לבד בטנק - יחד בבנק" שימשו כברומטר לבדיקת האגנדה הפוליטית. דוגמא נוספת: עוצמתו של הסטיקר "דור שלם דורש שלום" היתה כל כך גורפת, עד כי הובילה ליצירת תנועה פוליטית בשם "דור שלום" (Renee Bloch, 435).

¹¹ לעיון קפדני בשיר באנגלית, וכמקור לחלק מהייצוגים היוזאליים של הסטיקרים ראו Gabe Salgado

Sep 2004, curriculum and Resources

<http://www.israelcentersf.org/culture/2004-2005/stickercurric.pdf>

אולם, מיד לאחר הסטיקר הזה, המזוהה עם השמאל, מופיע סטיקר ימני, לאומי, שיצא בעקבות האינתיפדה השנייה ואומר "תנו לצהל ולנצח", ומייזד לאחר, כמו במשחק פינג פונג, מומר הכוח של צה"ל אל הכוח שבעשיית השלום, ועובר טרנפורמציה מהכוח הפיזי, אל הכוח שברוח. משמע העם החזק מבחינה מוסרית ורוחנית הוא זה שיכול לעשות שלום. השורה הרביעית, במעין תקבולת, חוזרת על השורה השנייה של השיר, יוצרת חריזה וסוגרת את המרובע הראשון.

לא אמשיך בדיון מעמיק בכל אחת מן הסמאות, אלא רק בדוגמאות בודדות. חריזת השורות "ישע זה כאן", אחד הסטיקרים הותיקים, שיצא לראשונה בשנות השמונים ועדיין תקף, עם "נחמן מאומן", יוצרים זילות של המשפט המתחבר עם אמונה בביאת המשיח. אבל למעשה, זילות זו כבר חלה, משעה שהודפס הסטיקר הראשון, של שם רבי נחמן מקהילת ברסלב, והופיע על רכבים ולוחות מודעות, כאילו היה פרסומת למוצרי קוסמטיקה.

הסטיקר "טסט בירכא" נראה הומריסטי, אבל לא כך הוא. ישראלים רבים בוחרים או בחרו לעשות תיקוני רכב בכפרים דרוזים וערבים ובעבר גם היה מקובל לנסוע לשטחים הכבושים כדי להשיג חלפים זולים לרכב. סטיקר זה מעמיד עקרונות של כדאיות כלכלית מעל הסוגיות הפוליטיות, ומחזד את הרצון של כולם "להרוויח".

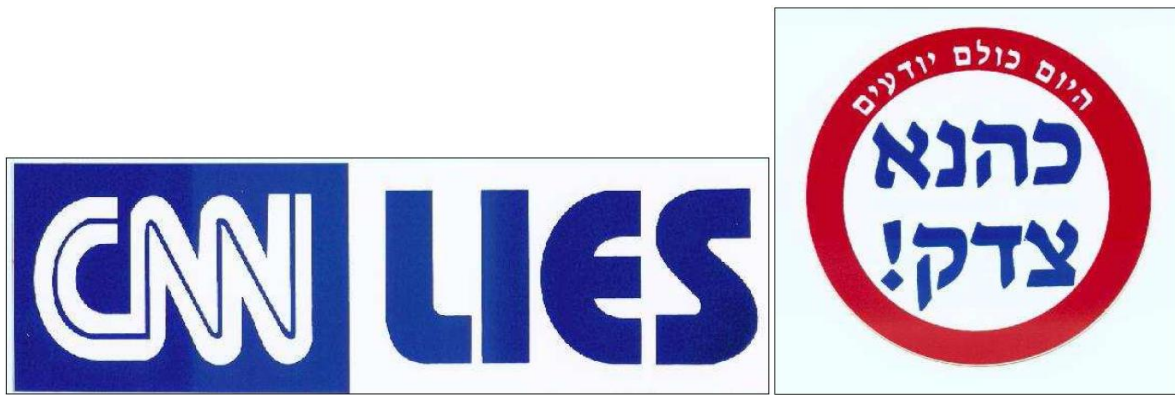

מפתיע השימוש בפיזמון בסטיקר "כמה רוע אפשר לבלוע", אשר מהווה חלק ממאבק נגד פיטום אווזים והינו שולי יחסית ופחות ידוע. לכאורה סטיקר זה אינו קשור למערכת הפוליטית התוססת, אבל למעשה, הוא הולם מאוד את השיר. הוא רומז כי לא רק האווזים נדרשים לבלוע את הרוע, אלא גם אזרחי המדינה, השותפים למחול הדמים ולשיח האלים שסביבו. השינוי של הסטיקר המקורי מ"כמה אכזריות אפשר לבלוע" ל"כמה רוע אפשר לבלוע", יוצר ביטוי מחורז וצלילי מחד גיסא, אבל גם מעניק דומיננטיות לאותיות הגרוניות שהן בעלות צליל קשה, מאידך גיסא.

שירו של גרוסמן יוצר מעין שוויון ערך בין כל הסטיקרים, של הימין ושל השמאל, של המאמינים במשיח ושל החילוניים, של חובבי בעלי החיים, ושל מי שרוצה להרוויח. יואב קוטנר, חוקר המוזיקה, שהיה מודאג כי השיר מציג יותר סטיקרים ימניים מאשר שמאלניים, גילה, באמצעות ספירה ומיון, כי השיר יוצר מאזן בין שני המחנות (2005). אבל, שוויון הערך לא נוצר רק בגלל השוואת מאזן הכוחות, אלא בשל החריזה

והמצלול המשותפים לסטיקרים בעלי מסר שונה ואף הפוך, והן בשל החשיפה של אוצר מילים דל, חוזר על עצמו וממוחזר. כך למשל, ביטוי כמו "מדינת הלכה" ו"הלכה המדינה", כולל מסר שונה, אף על פי ששני הביטויים עושים שימוש באותן מילים עצמן. השימוש במילה עם, אף הוא חוזר על עצמו – "העם עם הגולן", "העם עם הטרנספר". העם הוא יחידה גורפת שאת דעתו עלינו לפענח, ואתה עלינו לצעוד כמו במארש צבאי. השימוש הבוטא במילה "שלום", שעומד לצד השמאל, וגם לצד הימין ("יש לי בטחון בשלום של שרון"). יוצר זילות של המילה עצמה. כמוהו גם השימוש בתואר של "צודק" ו"משקר" ("כהנא צודק" ו"CNN משקר"), בתארים המכוונים ל טוב ולרע, וכן בהתייחסות למילים כוח וחזק. העמדת ערכים באופן כל כך בוטה זה לצד זה, ונטרול התוכן שלהם, מדגישים את המניפולטיביות של השפה, אשר הופכת לבלתי מהימנה, קיצונית, ואף אלימה.

כמה ימים אחרי רצח יצחק רבין, ב 1995, גרוסמן כפי שהוא העיד לראיון בניו יורק טיימס, נסע בכביש מחוץ לעיר, וראה מכונית בשולי הכביש, הוא האט לראות האם הנהג זקוק לעזרה. ואז הוא ראה שהנהג שעצר עם מכוניתו בצד הכביש, מנסה להוריד מן המכונית את הסטיקר "רבין רוצח". מנקודה זו, גילה גרוסמן עניין מיוחד בסטיקרים והזכר לא נתן לו מנוחה (Freedman, 2004). גם פגיס, כפי שהוא העיד בשיחה עם יאירה גנוסר (1983), תאר תחושה חריפה דומה, ערב כתיבת ספרו מילים נרדפות שבו מופיע השיר "תרגילים בעברית שימושית". עבורו הביטוי "מילים נרדפות" מתאר את התחושה כאילו ההיסטוריה רודפת אחריו, ואיננה נותנת לו מנוחה.

במדינה שבה אוהביה אוכלים את אוהביה, מתאר "שירת הסטיקר" את הסגנון ואת השפה שבה מתנהלת אותה המלחמה. הבחירה לבצע את השיר, בסגנון ראפ על ידי הדג נחש (שגם שמם כולל משחק מילים על "נהג חדש"), איננה מקרית - הראפ הוא סגנון של רחוב, סגנון של מחאה, והדג נחש, אכן מציג אג'נדה חברתית, בדרך כלל כלכלית. סולן הדג נחש, שאנן, טוען כי "השיר שלנו הוא באמת מראה עצובה על העובדה שאנחנו, האזרחים במדינה הזאת, כלואים בתוך סבך רעיוני שלא משרת אותנו... " (ראיון עם רן הר-נבו, 2004).

התקבלותו של השיר, שהופיע בדיסק "חומר מקומי" (2004) היתה עצומה, בארץ וגם בארצות הברית. השיר זכה בקליפ השנה, ובהופעות של הלהקה, ביצוע השיר איפשר לקהל לקפוץ ולצרוח לנוכח הסמאות הקיצוניות, גם כשהתאימו לדעה האישית וגם כשנגדו אותה. הוידאו קליפ של השיר מחזק את האלמנטים שהוצגו: הוא בנוי על דימויים בלתי אותנטיים – על תחפושות מזויפות של חברה הלהקה לדמויות שונות בחברה הישראלית, ומגבה, בשל כך, את עיקרון שוויון הערך, וגם את הרעיון הקרנבליסטי, שבו נוצר נתק בין המסר של הסטיקר לבין התפקוד שלו בטקסט.

כמה רוע אפשר לבלוע?

מי שקורא שירה פוליטית היום, יודע, שלעיתים היא פועלת כמו עיתונאות טובה – היא אוהבת את הקורבנות וההרוגים, וטורחת להציג תמונות מזעזעות של אכזריות וחורבן, ובצידן, את התגובה המינורית, הבנלית והעקיפה של מי שצריך לתת את הדין, על מנת להדגיש כי הדרך שבה מתואר המתרחש היא בעצם, אם נשתמש בניסוח של פישלוב "המשך ושיתוף פעולה עקיף עם מעשה הזוועה עצמו" (2003; 185-184).

ואולם, שני השירים בהם עסקתי, "תרגילים ועברית שימושית" ו"שירת הסטיקר" אינם מתארים אנשים ואירועים, ואינם רושמים סצנות מלאות של סבל וזוועה. למעשה, הם אינם מרפררים לאירוע ספציפי ואף לא לתנועה פוליטית ספציפית. שני השירים שלפנינו, "תרגילים בעברית שימושית" ו"שירת הסטיקר" הם למעשה שירים "מטא-פוליטיים": יש בהם מימד נוגדני¹², שכן הם כוללים מסר אידיאולוגי חתרני, ושניהם מגיעים מהשמאל הפוליטי בעת שלטון הימין, אבל הביקורת הפוליטית שלהם איננה ישירה, ואינה ממוקדת באירוע, בהכרעה פוליטית קונקרטית או בהצלחות ובכשלונות של אידיאולוגיה זו או אחרת. הביקורת שהם

¹² שירים אלו גם יכולים להתאים למושג הרחב שהעמיד מלמן, בתווית כ"ספרות נוגדנית", ספרות אשר לפי הגדרתו הינה בעלת מסר אידיאולוגי חתרני, המועבר או מחוזק על ידי חדשנות פואטית, חותרת תחת המערכות האידיאולוגיות והתרבותיות השליטות, אבל כזאת, שאין לה בהכרח אימפליקציות פוליטיות מעשיות. (מלמן, יוסף. שבירת לוחות, תל-אביב קיבוץ מאוחד, 2004. 12-13).

נושאים היא ביקורת מסדר שלישי – היא עוסקת בדרך שבה אנחנו מדברים על הדבר ים – האופן שבו האידיאולוגיות מזינות את השפה – ויותר מכך, האופן שבו השפה מזינה את התודעה שלנו; האופן שבו השפה מרמה אותנו אבל גם מגינה אותנו ; האופן שבו היא בונה , אם נשתמש במושג של Barthes, Roland (1986), מעין לוגוספרה העוטפת אותנו.

א"ב יהושע במסתו הידועה "מציאתו הלא ספרותית של הסופר בישראל", שנכתבה ב 1975, אומר כי: "פוקד אותנו תהליך של השחתה ורמייה בלשון...מלחמות גדולות ורחבות נטושות בארץ בתחום המלים. יריות הנשק הן מעטות יחסית לכמות המלים הנורות כל הזמן, מכל העברים: בינינו לבין עצמנו, בינינו לבין אויבינו, בינינו לבין העולם... [הסופר] הוא זה היכול להראות כיצד עושים בלשון רמייה, על מה היא מכסה, ומה היא מטשטשת, כיצד היא מחטיאה וכיצד היא מכה לשווא" (80;1989)

אפשר לומר כי פעולתה של האידיאולוגיה היא תמיד צינית , כפי שלמדנו Zizek (1989; 28-29). אין לנו דבר מלבד המ סכה. כולם יודעים על הפער שבין המסכה לבין המציאות החברתית , אבל כולנו מתעקשים להתהדר בה. אנחנו מודעים לשקרים ולאינטרסים, ובכל זאת, לא מעוניינים לפרק את המסכה לחשוף אותם. בשני השירים שלפנינו , אסטרטגיות החשיפה נבנית דרך משחקי השפה , ובאופן מכוון יוצרת מוקד של שעשוע. ברשימה ארוכה שכתב פגיס על "עליסה בארץ הפלאות" ב 1966, הזדהה המשורר עם הפרופסור המשועמם, והראה כי בשיר ה "נונסנס", דרך כפלי הלשון ומעשי הקונדס מבצבצת אמת עמוקה ורבת פנים, כמעין חידה, המסתירה את כוונותיה ותובעת פענוח ששכרו איננו רק הפתרון אלא גם השעשוע שבחיפוש אחריו (פגיס עדה, 1995; 118-119). יתכן כי דווקא אסטרטגיה זו, של המשחק, הפורע את הטקסט במכוון, ונותן לגיטימציה קרנבלית, ברוח Bakhtin, לחרוג מהמבנים ההיררכיים, מאפשרת קילוף מסכות ואולי אף המרתן.

"תרגילים בעברית שימושית" ו"שירת הסטיקר" אינם כוללים אולי אימפליקציות פוליטיות מעשיות, ולכן גם אינם מצביעים על האשם . אצל פגיס, ראוי שנבדיל בין "שלום" ל"שלום", ונשאל "האם נאה נדרשנו", ונחקור "היכן קבור הכלב". אצל גרוסמן, השנאה וההרג הם "בגללך חבר" – ביטוי המתגלגל לפיתחו של כל אחד מאיתנו. שני השירים אינם מכתבים סדר יום קונקרטי, אבל הם בהחלט פונים אל הקורא ומבקשים ממנו להביט אל הדברים באופן שונה . אחרי ובזכות השעשועים ה אינטרטקסטואליים והאינטלקטואליים, הם מלמדים אותנו לתפוס מרחק מהייצוגים הנוכחיים, וגם אם לא באופן קבוע וסופי, הם מורים לנו לקלף, ולו בפינות, את המסכה האידיאולוגית, שכל אחת ואחד מאיתנו עוטה, לפי נטייתו.

ביבליוגרפיה:

- אולינסקי, דבורה. "הסטיקר והמכונת הישראלית – עלייתה ונצלחתה של תקשורת אלטרנטיבית" קשר 20 נובמבר 1996, 38-47.
- אופנהיימר, יוחאי. הזכות הגדולה לומר לא – שירה פוליטית בישראל, ירושלים: מאגנס, תשס"ד.
- אנדרסון, בנדיקט. קהילות מדומיינות, תרגום: דן דאור, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה 1999.
- גנוסר, יאירה. "דן פגיס: לקרא בשם- לנקוט עמדה" עתון 77, 38, פברואר 1983, 32-33.
- הר-נבו, רן. "ראיון עם שאנן סטריט, סולן הדג נחש", עיתון תל-אביב, 15.9.2004.
- ויזלטיר, מאיר. "בעד ונגד" מתוך: בעת ברזל – שירת מחאה עברית 1984-2004 בעריכת טל ניצן. תל-אביב: חרגול, 2005, 134.
- זנדבנק, שמעון. "על שיריו האחרונים של דן פגיס" מחקרי ירושלים בספרות עברית י-יא, תשמ"ח, 101-111.
- חבר, חנן. "בקצה השורות" סימן קריאה, 16-17, אפריל 1983, 330.
- יהושע, א"ב. הקיר וההר, תל-אביב: זמורה ביתן, 1989.
- כפרי, יהודית. "חציית גבול" עלי שית 21-22, אביב תשמ"ד, 213-218.
- כרמי, ט. "עכשיו נעבור למשפט" מאזניים סא, 5-6, ספטמבר אוקטובר 1987, 23-25.
- למברגר דורית. "מילים הן (גם מעשים) – קריאה ויטגנשטיינית של 'תרגילים בעברית שימושית' מאזניים ע"ח 4, סיון תשס"ד, 40-43.
- מילמן, יוסף. שבירת לוחות, תל-אביב: קיבוץ מאוחד, 2004.
- פגיס, עדה. לב פתאומי תל-אביב: עם עובד 1995.
- פישלוב, דוד. "מגמות בשירת שנות השמונים" עכשין 67/68 (סתיו 2002-חורף 2003), 5-184.
- פלס, ידידיה. "על שירת מחאה ועל שיר מחאה": "תרגילים בעברית שימושית" לדן פגיס" עלי שית 21-22, 1984, אביב תשמ"ד. 207-211.
- קוטנר, יואב. "שירת הסטיקר" 24 מוסיקה, קול ישראל, 16.2.05.
- שבתאי, אהרון. "הערות של שירה ופוליטיקה", חדרים 15, חורף 2003/4, 24-31.

Bakhtin, Mikhail. "Carnival Ambivalence". The Bakhtin Reader. Eds. Pam Morris. London: Arnold, 1994. 194-244.

Barthes, Roland The Rustle of Language trans. Richard Howard, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1986

Freedman, Samuel. "Interview with David Grossman" New York Times August 16, 2004.

Renee Bloch, Linda. "Setting the public sphere in Motion: The Rhetoric of Political Bumper Stickers in Israel, *Political Communication* 17: 2000. 433-456.

Salamon, Hagar. "Political Bumper Stickers in Contemporary Israel: Folklore as an Emotional Battleground" Journal of American Folklore 114 (453): summer 2001. 277-308.

Zizek, Slavoj, The Sublime Object of Ideology, New-York and London: Verso, 1989.

נספחים:

"תרגילים בעברית שימושית" לדן פגיס

"שירת הסטיקר" לדוד גרוסמן

דן פגיס

תרגילים בעברית שמושית

"השלום לך הרצחתי וגם ירשתו"
(דוגמה למשפטי שאלה בספר דקדוק)

1

שְׁלוֹם, שְׁלוֹם. בְּעֵבְרִית יֵשׁ עֵבֶר וְעֵתִיד,
אָבֵל אֵין הוֹנָה, רַק בֵּינּוֹנִי.
עֲכָשִׁיו נֶעֱבֵר לַמִּשְׁפָּט.

2

אֶרֶץ אוֹכֵלֵת יוֹשְׁבֶיהָ.
אוֹהֶבֶה אוֹכֵלִים אֶת אוֹהֶבֶיהָ.
הִפָּךְ אֶת הַכֹּל לְעֵתִיד.

3

אֶרְצוֹת זְבוֹת חֵלֶב וְדָבָשׁ. זֶה חוּוִי.
אִם תִּרְאֶה אוֹתָם, מִסֵּר לָהֶם ד' שׁ, זֶה צוּוִי.
וְעֲכָשׁוּ מִשְׁפָּט שְׁאֵלָה: מַה חֲדָשׁ?

4

אוֹי לִי אִם אָמַר, אוֹי לִי אִם לֹא אָמַר.
אָמַר מַה כָּאֵן מִשְׁפָּט עֲקָרִי וּמַה טָפֵל שֶׁל תְּנַאִי.

5

בְּרִכּוֹת וְדַבְרֵי נִימוּסִין.
בְּקָר טוֹב, עֲרַב טוֹב, שְׁנֵה טוֹבָה, מְזֵל טוֹב,
בְּקָרוֹב אֶצְלָכֶם. לְעוֹלָם לֹא מֵאָחָר.
סְלִיחָה, הָאֵם זֶה הַמְּקוֹם? תִּבְא מָחָר.

6

חֲבוּר קָצֵר. יִצְאָנוּ לְטִיֵּל בְּסִבִּיבָה.
בֵּית הָעֵלְמִין בְּצַד שְׁמַאל.
בֵּית הָעֵלְמִין בְּצַד יָמִין.
אֵיפֹה תְעִינּוּ?
תוֹדָה רַבָּה.

7

שיחון. של מי אתה, ילד?
של אבא. הור השני משמאל.

8

דיק בלשונך. אל תאמר: זה היה לחנם.
הרי כבר שלמת.
אמר: לשוא.

9

שמות נרדפים. בשת, בושה וחרפה, בניון,
בלמה, קלון, קימלון, קלס, קלסה,
דראון, שמצה, נאצה, דפי,
אוי לאזנים שקף שומעות,
גנות, גנאי, גנוי, נבול, נבלות,
זלות, התבוות, זלזול, זילותא,
ושתתביש לך!

10

עטר לשונך בניבים.
אל תהי מתוק פן יבלעוך.
אין הכשר מבאיש אלא מתוכו.
הוי ראש לשועלים ולא זנב לאריות,
הכל הולך אחר הראש,
כאן קבור הכלב!
הגעת, דע מה שתדרש.
האם נאה דרשת?
השלום לך? הרצחת וגם ירשת?

11

ועכשו עוד תרגיל קטן לסיום.
שתי מלים בו. הבחן יפה
בהבדל בין שתי המלים:
שלום, שלום.

1977

שירת הסטיקר

מילים: דוד גרוסמן

לחן: שאנן סטריט, גיא מרגלית, אמיר בן עמי, משה אסרף, דוד קלמס, יאיא כהן אהרנוב ושלומי אלון

דור שלם דורש שלום
תנו לצה"ל לנצח
עם חזק עושה שלום
תנו לצה"ל לכסח
אין שלום עם ערבים
אל תתנו להם רובים
קרבי זה הכי אחי
גיוס לכולם, פטור לכולם
אין שום ייאוש בעולם
יה יש"ע זה כאן
נ נחמן מאומן
no fear, משיח בעיר
אין ערבים אין פיגועים
בג"ץ מסכן יהודים
העם עם הגולן
העם עם הטרנספר
טסט ברכא
חבר, אתה חסר
הקדוש ברוך הוא אנחנו בוחרים בך
בחירה ישירה זה רע
הקדוש ברוך הוא אנחנו קנאים לך
ימותו הקנאים

כמה רוע
אפשר לבלוע
אבא תרחם אבא תרחם
קוראים לי נחמן ואני מגמ מגמגם
כמה רוע
אפשר לבלוע
אבא תרחם אבא תרחם
ברוך השם אני נושם ולכן...

מדינת הלכה - הלכה המדינה
מי שנולד הרוויח
יחי המלך המשיח
יש לי בטחון בשלום של שרון
חברון מאז ולתמיד
ומי שלא נולד הפסיד
חברון אבות
שלום טרנספר
כהנא צדק

CNN משקר
צריך מנהיג חזק
סחתין על השלום תודה על הבטחון
אין לנו ילדים למלחמות מיותרות
השמאל עוזר לערבים
בגין טוב ליהודים
פושעי אוסלו לדין
אנחנו כאן הם שם
אחים לא מפקירים
עקירת ישובים מפלגת את העם
מוות לבוגדים
תנו לחיות לחיות
מוות לערכים

כמה רוע...

לחסל, להרוג, לגרש, להטעות
להדביר, להסגיר, עונש מוות, no fear
להשמיד, להכחיד, למגר, לבער
הכל בגללך, חבר